

SŁOWO WSTĘPNE

Artykuły zamieszczone w niniejszym tomie Prac Komisji Krajobrazu Kulturowego zatytułowanym *Przestrzeń i tożsamość, okolica i otoczenie – z badań nad krajobrazem kulturowym* dotyczą różnych krajobrazów i zagadnień związanych z ich kształtowaniem, rejestracją i oceną. Omawiane są różne aspekty współczesnego funkcjonowania wybranych typów krajobrazów, m.in. rezydencjonalnych, nasyconych sacrum, miejsc zamieszkiwania czy ogrodów działkowych. Mają one specyficzne cechy, wyróżniające się elementy, złożoną historię. Część z nich zagrożona jest zniszczeniem, ulega zatarciu, wymaga lepszego poznania, rejestracji i ochrony. Autorami tekstów są głównie architekci krajobrazu, którym przyświeca opinia Williama G. Hoskinsa autora książki *The Making of the English Landscape* (1955), że krajobraz, dla tych którzy wiedzą jak go odczytać, jest najbogatszym zbiorem historycznych danych jaki posiadamy.

Krajobraz ma wiele definicji, a te często zależne są od specjalności ich autorów. Interpretowany jest jako całe środowisko regionu, okolica, otoczenie i topografia czy fizjonomia środowiska naturalnego i kulturowego. Również pojęcia związane z krajobrazem są wieloznaczne, m.in. takie jak: przestrzeń i tożsamość czy miejsce. W tomie wyraźnie widoczny jest interdyscyplinarny charakter architektury krajobrazu i związana z tą specjalnością działalność twórcza, jaką jest projektowanie, kreowanie miejsca, indywidualizacja i orientacja przestrzeni.

Na tom składa się dziewięć artykułów. W pierwszym, stanowiącym rozważania wstępne, opisano początki architektury krajobrazu, działalność projektantów krajobrazu oraz tworzenie terminologii, rozwój specjalistycznego języka i definicji. Dokonano przeglądu wybranych zagadnień związanych z kształtowaniem krajobrazu – od ogrodów krajobrazowych po urbanistykę krajobrazową. Architektura krajobrazu to specjalność zawodowa, która od drugiej połowy XIX w. zmieniła obraz wielu miast stawiając na piękne otoczenie, harmonijną przestrzeń i zaspokojenie potrzeb wypoczynku. Dyscyplina ta, mająca już ponad sto lat, oprócz znaczących projektów, doczekała się szerokiej literatury. Jest to obszerny zestaw publikacji przedstawicieli różnych specjalności dotyczących badań nad krajobrazem, jego percepcją, oceną, ochroną i kształtowaniem. Część z nich zaprezentowano.

W drugim artykule podjęto próbę zidentyfikowania oraz opisanie miejsc i sposobów wzajemnego przenikania przestrzeni w kompozycji. Rozważano różnorodne przestrzenie styku i ich jakość kompozycyjną. Analizowano przestrzenną organizacją elementów. Za istotne uznano różne postrzeganie tych miejsc – estetyczne, semantyczne, współzależne od emocji. Pokazuje to wieloznaczność pojęć budzącą potrzebę tworzenia specjalistycznego języka, który pozwala fachowo i precyzyjnie opisać badania, odnieść się do historycznych form i nazwać elementy przestrzeni.

Kolejne dwa artykuły poświęcone są problematyce sacrum w krajobrazie i sferze sacrum, przede wszystkim kościołom, parafiom oraz elementom małej architektury sakralnej, traktowanym jako ważny element tożsamości. W pierwszym artykule

rozważany jest krajobraz południowej Warszawy. Badania dotyczyły wyboru lokalizacji kościołów i parafii (czasu ich powstania i zasięgu). Określono ich rolę w krajobrazie, zaprezentowano strukturę przestrzenną parafii. Oceniono też znaczenie krajobrazowe zespołów kościelnych jako dominant krajobrazowych. Badania pokazały, że wpływ architektury sakralnej na strukturę przestrzenną i tożsamość krajobrazu jest nadal czytelny. Omówiono też tożsamość percypowaną przez materialny wyraz wyznaniowej struktury krajobrazu. Zwrócono uwagę na związki hierarchiczne obiektów i ich kontekst krajobrazowy, kulturowy, historyczny i współczesny. Pokazano, że dominanty, elementy identyfikujące, znaki, granica sfery sacrum organizują przestrzeń i nobilitują otoczenie. Ich walory estetyczne i prestiżowe wyróżniają je w świadomości mieszkańców. Przedstawiono też dynamikę krajobrazu, jego zmienność i współcześnie zacieranie się hierarchii, szczególnie w zakresie ochrony cech charakterystycznych.

Problematyka obecności obiektów sacrum w skali założenia rezydencjonalnego to zagadnienia omawiane w kolejnej pracy. Opisano związki przestrzenne obiektów takich jak: kościoły, kaplice, kapliczki przydrożne i kolumny tokańskie występujące w czterech zespołach dworskich malowniczego krajobrazu łęczyńskiego przełomu Wieprza. Stanowią manifestację religijności ziemian, a jednocześnie wyróżnik i znak w krajobrazie. Opisano stan ich zachowania w otoczeniu zespołów i na tle kompozycji parkowej. Wskazano zagrożenia, na jakie są obecnie narażone.

Piąty artykuł traktuje o krajobrazie rezydencjonalnym, który przez wiele stuleci był jednym z kluczowych wyznaczników polskiego krajobrazu. Zaplanowany wedle określonych reguł, charakterystyczny wraz ze sposobem zagospodarowania przestrzeni dla epok minionych. Obecnie zagrożony, a historyczny sposób jego użytkowania jest niemożliwy do odtworzenia. Opisano jego cechy charakterystyczne, określono stan zachowania i wskazano zakres działań mający na celu zachowanie tego ważnego dla Polski elementu dziedzictwa kulturowego.

Krajobraz zamieszkiwany został zaprezentowany w kolejnym artykule niniejszego tomu. Podjęto próbę określenia zasad zagospodarowaniem najbliższej przestrzeni człowieka w procesie jej zamieszkiwania. Poznanie tych mechanizmów może zostać wykorzystane w procesach rewitalizacji i projektowaniu. Istotne znaczenie ma tu ogród, jako forma archetypiczna towarzysząca człowiekowi od zarania, budująca tożsamość miejsca.

Następne dwa artykuły dedykowane są ogrodom działkowym w miastach. Ogrody działkowe, które rozpowszechniły się w XX w., często zaskakując w miastach skalą zjawiska i zasięgu, stawały się przejawem polityki społecznej. Obecnie Rodzinne Ogrody Działkowe (ROD) to przestrzenie często kontrowersyjne o dyskutowanej estetyce. Wejście w życie Ustawy z dnia 13 grudnia 2013 roku o rodzinnych ogrodach działkowych (Dz. U. z dn.19 stycznia 2014 roku, poz. 40, z późn. zm.) chroni ten rodzaj ogrodów w ich dotychczasowych lokalizacjach i określa warunki ich likwidacji. Pierwszy z artykułów dotyczy identyfikacji zdobnictwa architektonicznego rodzinnych ogrodów działkowych w Chodzieży – mieście gdzie zlokalizowana jest fabryka porcelany. W pracowniczych ogrodach działkowych mozaiki to

charakterystyczny typ zdobnictwa. Są one przejawem tożsamości miejsca i wyróżnikiem tutejszego krajobrazu. Na szerszym tle omówiono stosowanie mozaiki, zinwentaryzowano występujące detale i wskazano konieczność ochrony tych unikatowych przejawów zdobnictwa w szybkim tempie znikających z krajobrazu chodzieskich ogrodów działkowych.

Rodzinne Ogrody Działkowe to przestrzeń hobbystyczna, miejsce wypoczynku mieszkańców miast. Ich niebagatelny udział w przestrzeni dużych miast od 2% do 5% pokazuje skalę zjawiska. W artykule dotyczącym Łodzi przedstawiono ich lokalizację i analizowano ich otoczenie (sąsiedztwo), przestrzeń w której występują. Omówiono też rolę jaką odgrywają w strukturze miejskiej.

Sposoby prezentacji analiz widokowych, które uznano za ważny instrument służący ochronie krajobrazu to problematyka ostatniego w tym tomie artykułu. Przedstawiono różne sposoby wykonywania analiz widokowych służących ochronie krajobrazu, opisano analizy statyczne i dynamiczne. Uznano, że mogą stać się ważnym narzędziem zarządzania zasobami widokowymi. Opisano tradycyjne metody rejestracji krajobrazów, ale koncentrowano się przede wszystkim na nowoczesnych sposobach zapisu - kartografii cyfrowej, trójwymiarowych modelach terenu i technikach GIS.

Przyjęcie przez Polskę Europejskiej Konwencji Krajobrazowej i uchwalenie w 2015 r. tzw. „ustawy krajobrazowej”, czyli Ustawy z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu (Dz.U. 2015 poz. 774) spowodowało wzrost prac badawczych dotyczących ocen jakości krajobrazu i skutecznej ochrony jego walorów. Ważne staje się m.in. dobre rozpoznanie polskich krajobrazów, ich identyfikacja, opisanie oraz ochrona i kształtowanie przez odpowiednie zapisy w dokumentach planistycznych. Istotna jest szeroka dyskusja, która wskaże obszary krajobrazów priorytetowych ujętych w ustawie.

W świetle zarysowanych tu kwestii związanych kształtowaniem krajobrazu widoczna jest potrzeba ciągłych badań interdyscyplinarnych, prowadzących do powstawania specjalistycznego języka i terminologii, które ulegają modyfikacjom, rozwijają się i zmieniają. Przedstawione tu prace stanowią inspirujący przyczynek do badań nad krajobrazem kulturowym i jego oceną.

Agata Zachariasz

